

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI
ȘCOALA DOCTORALĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**TESTAREA MODELOR MODERNIST ȘI
PRIMITIVIST PRIVIND ECONOMIA ANTICĂ ÎN
SPAȚIUL DUNĂRII DE JOS. O PERSPECTIVĂ
ISTORIOGRAFICĂ**

REZUMAT

COORDONATOR:

PROF. UNIV. DR. LUCREȚIU-ION BÎRLIBA

DOCTORAND, VALENTINA POPA

IAȘI,

2022

CUPRINS

INTRODUCERE.....	4
1.CAPITOLULI. MODERNISMUL ÎN ABORDAREA ECONOMIEI ANTICE.....	14
1.1. Doctrină.....	14
1.2. Surse.....	22
1.3. Precursori.....	27
1.4. Capitalism și industrializare în viziunea lui Mihail Ivanovich Rostovtsev.....	29
1.5. Adepți.....	39
2. CAPITOLUL AL II-LEA. MINIMALISMUL ÎN ABORDAREA ECONOMIA ANTICĂ.....	48
2.1. Doctrină.....	48
2.2. Surse.....	53
2.3. Precursori.....	58
2.4. Modelul primitivist al lui Finley.....	60
2.5. Adepți.....	69
3. CAPITOLUL AL III-LEA. NEW INSTITUTIONAL ECONOMICS.....	80
4. CAPITOLUL AL IV-LEA. TESTAREA MODELELOR ECONOMIEI ANTICE.....	92
4.1. Testarea modelelor economiei antice la Dunărea de Jos în perioada secolelor I- III.....	92
4.2. Economia romană în viziunea lui Alexandru Suceveanu.....	141
4.3. Activitatea științifică a lui Nicolae Octavian Bounegru.....	175
5. CONCLUZII.....	185
6. BIBLIOGRAFIE.....	192

Evoluția cercetărilor privind stadiul dezvoltării economiei antice din epoca elenistică și romană s-a realizat progresiv, de la începutul secolului al XX-lea și până astăzi. În contextul istoriografiei moderne a apărut o nouă direcție de cercetare referitoare la economia epocii elenistice și romane. Acest nou domeniu, care se coagula într-un ritm alert, a prins contur mai ales după Primul Război Mondial și s-a dezvoltat în marile centre universitare din Europa: Paris, Cambridge, Berlin, Milano, Leuven și din America: Harvard, Princeton, Yale.

În lucrarea de doctorat intitulată *Testarea modelor modernist și primitivist privind economia antică în spațiul Dunării de Jos. O perspectivă istoriografică* voi realiza o analiză a stadiilor de dezvoltare a economiei antice din spațiile elenistic și roman. În analiza aferentă tezei voi prezenta cercetările istoriografice care s-au efectuat în secolul al XX-lea.

Argumentul tezei se regăsește în dezideratul de a cerceta despre evoluția economiei antice din perioada secolelor I-III, din arealul menționat mai sus, din prisma scrierilor istoriografice. La acestea se adaugă doleanța de a studia un subiect care prezintă originalitate în cercetarea științifică.

De aceea, voi purcede la prezentarea cercetărilor istoriografice ale istoricilor străini și români care au explorat domeniul economiei antice din diferite zone ale Imperiului Roman. Lucrarea de față își îndreaptă atenția asupra controverselor generate de disputele istoriografice în privința celor două curente modernist și minimalist. Cercetarea noastră se dorește a fi o analiză și o comparație asupra viziunilor istoriografice amintite, dar și asupra modului în care a evoluat economia antică în spațiul Dunării de Jos și în vestul Pontului Euxin. Modalitatea în care s-a derulat economia și comerțul în antichitate a creat astăzi dispute, neînțelegeri și variate argumentări. Unii istorici au susținut că economia antică a avut o evoluție fulminantă, asemănând-o cu cea din epoca modernă, alții i-au atribuit trăsături primitive, minimaliste. Cei din urmă au susținut că economia antică nu a depășit stadiul de oikos-casă. De aceea, scopul acestei lucrări este de a reliefa cât mai corect realitatea domeniului cercetat. Prin urmare, ne dorim realizarea unei analize riguroase a informațiilor care se raportează la contribuțiile anterioare efectuate pe această problematică nu a fost tratat separat ci doar în studii și articole de specialitate dedicate economiei romane. Considerăm că până astăzi nu s-a realizat un amplu studiu comparativ privitor la cele două modele, modernist și minimalist, în spațiul Dunării de Jos și al vestului Mării Negre. Credem că este bine-venită realizarea prezentei teze de doctorat

care ar putea clarifica problematica celor două modele economice de dezvoltare specifice antichității din arealul amintit, din perioada secolelor I- III p. Chr.

În stadiul actual al investigației noastre nu există o imagine de ansamblu asupra problematicii economice și a modului în care s-au derulat activitățile amintite în spațiul Dunării de Jos și al Pontului Euxin. Ne propunem să oferim câteva răspunsuri clarificatoare pentru numeroasele probleme pe care le ridică istoriografia domeniului și descoperirile din spațiul dunăreano-pontic din perioada secolelor I-III care vin să întregască cercetarea temei noastre.

Cunoaștem că Rostovtsev a văzut economia antică ca având realizări moderniste. El a prezentat rolul comercial și operațiile financiare care se derulau în orașele antice. Autorul face numeroase comparații între economia antică și cea modernă. Definește economia antică cu termenii de *modernism*, *industrializare* și *capitalism*. Putem spune că Rostovtzev și-a dat seama de rolul economiei și al societății realizând cea mai elocventă și cuprinzătoare imagine a lumii romane.

În privința cercetărilor lui Moses Isaac Finley istoricul a formulat o viziune diferită celei expuse de Rostovtzev despre economia antică și realitățile lumii romane. Conform viziunii minimaliste, între realitățile lumii romane și economia antică este o mare diferență, iar Finley susține că economia antică nu depășea stadiul de primitivism. Finley a criticat opinia lui Rostovtzev potrivit căreia dezvoltarea capitalistă din epoca modernă diferă de antichitate doar prin cantitate și nu prin calitate.

Contextul în care s-au realizat studiile istoriografice a dus la impunerea celor două modele specifice cercetării economiei Imperiului Roman. De altfel, în perioada interbelică, ca urmare a studiilor realizate în jurul economiei antice, s-au conturat două direcții de cercetare intitulate: viziunea modernistă și viziunea primitivistă. Prima dintre ele a fost susținută de Mihail Rostovtzev și de istoricii moderniști, iar cealaltă viziunea minimalistă l-a avut ca adept pe Moses Finley și pleiada primitivistă. Trebuie remarcat că în jurul acestor viziuni s-au coagulat treptat două direcții de cercetare diametral opuse. Astfel, viziunii moderniste i-au fost atribuite repere economice similare cu cele din epoca modernă, iar celei minimaliste i-au fost redată caracteristici economice mai degrabă asemănătoare cu Evul Mediu.

Primul capitol intitulat *Modernismul în abordarea economiei antice* este structurat astfel: *Doctrină, Surse, Precursori, Capitalism și industrializare în viziunea lui Mihail Ivanovich Rostovtzev și Adepți*. În primul subcapitol am prezentat doctrina modernistă. Modernismul are ca punct de plecare studiile lui Eduard Mayer. Rostovtzev a continuat direcția modernistă a predecesorului său Eduard Mayer. Eduard Mayer este cel care a creionat teoria

modernistă. Putem afirma că el este precursor al acestei teorii. Teoria sa era în opoziție cu interpretarea evoluționistă a istoriei economice antice. De aceea, Meyer a propus un model ciclic, conform căruia dezvoltarea economică decurge într-o manieră circulară de la începuturi destul de primitive, prin forme foarte dezvoltate de economie monetară și forță de muncă mobilizată.

Credem că Mayer prin concepțiile enunțate a deschis drumul concepției moderniste, concepție care prezintă realitatea istorică a economiei antice. Rostovtzev a teoretizat și definit modelul modernist folosind diferite tipuri de surse și documente cu scopul de a demonstra că economia antică a cunoscut o evoluție remarcabilă pe care o aseamănă și compară cu cea a epocii moderne. În cel de-al doilea subcapitol am descris sursele antice pe care istoricii moderniști le-au folosit în documentarea lor. Pentru a reda cât mai realist dezvoltarea economică și socială din perioada Imperiului Roman, istoriografii moderniști folosesc variate surse de documentare din antichitate. Cred că este foarte dificil de a prezenta toate sursele literare, istorice și juridice pe care istoricii moderniști le-au uzitat în documentarea lor, motiv pentru care am redat sumar principalele surse antice pe care le-au folosit moderniștii în cercetările lor.

Din dorința de a reflecta cât mai real evoluția comerțului în antichitate, prezența industriașilor și a burgheziei în tranzacții, Rostovtzev folosește cât mai des, sursele literare. Istoricul le combină judicios cu documentele arheologice, epigrafice și papiriologice și cu rezultatele cercetărilor sistematice efectuate de-a lungul carierei sale.

Pentru a descrie categoriile profesionale – *nautae, emporos, negotiatores etc.* din antichitate Rougé folosește ca sursă literară pe Flavius Philostratus, Cicero și Fonteius, dar și inscripții grecești care relatează activitatea comercială a cetățenilor romani. De asemenea, atunci când scrie despre *annona* folosește ca sursă literară opera lui Plinius. Pornind de la opera lui Plinius, Rougé distinge între *annona* și distribuția gratuită a produselor în timpul împăratului Traian. În aceeași problemă a *annonei* și a marelui comerț derulat în Imperiul Roman, Rougé compară textele literare antice ale lui Ulpian și cu cele ale lui Plinius cel Tânăr. Din analiza celor două texte Rougé concluzionează: Traian a lăsat administrarea *annonei* practic pentru grâu care era furnizat prin impozitele libere, în principal prin ofertă și cerere, și nu reprezenta un punct de intervenție în tranzacțiile comerțului liber cu grâne -*copiae*- prin urmare acest comerț continuă să existe la Roma, în același timp cotele *annonei* erau etatizate în alte zone. Textul lui Ulpian care coroborat în ciuda textului lui Plinius cel Tânăr ne arată că *annona* era parte a marelui comerț.

Istoricul Jean Andreau uzitează termeni moderni precum: *bancă*, *depozit bancar*, *bancheri* care aparțineau unui grup profesional și financiar angrenat într-o intensă activitate comercială. În lucrarea sa, *La vie financière dans le monde roumain: les métiers de manieurs d'argent* și în *Banking and Business in the Roman World*, banca reprezenta o instituție profesională care consistă să primească depozitele clienților pe care bancherii le furnizau în serviciul casei. Prin urmare, banca și bancherii constituiau clar elemente de modernitate pe care istoricul le folosește destul de frecvent în lucrările sale.

Studiile istoriografice privitoare la problematica modernității economice antice au fost întocmite de o întregă pleiadă de cercetători: M. I. Rostovtzev, F. Heilchelheim, R. Bogaert, Jean Rougé, Jean Andreau, André Tchernia și lista poate continua. Opiniile lor sunt similare în ceea ce privește modelul modernist. Ele au fost susținute cu minuțioase cercetări și studii de specialitate realizate de-a lungul carierei. Domeniul economiei antice a fost cercetat și de istoricii români, Alexandru Suceveanu și Nicolae-Octavian Bounegru. Cercetătorii noștri au întocmit studii și articole de specialitate despre evoluția economiei antice din zona Dunării de Jos și al vestului Pontului Euxin. Studiile lor reprezintă o bază solidă de informații despre domeniul economiei antice.

R. Bogaert fondatorul studiului despre băncile grecești sau romane pune o definiție precisă și limitativă a băncii. Banca era prima organizare profesională și juridică a activității comerciale.

Conform adepților moderniști banca era condusă de un dublu serviciu de credit și de depozit. Bancherii le luau banii clienților pe care îi depuneau într-un depozit, în timp ce alții se angajau în variate activități financiare. Andreau scrie despre băncile de afaceri care au puține depozite, unde bancherii își investeau propriile fonduri. De aceea le numește societăți financiare. Ele asigurau finanțele industriei pentru investițiile pe termen lung.

Jean Rougé este un alt istoric și adept al teoriei moderniste. Modernismul economic al lui Rougé se regăsește peste tot în opera pe care a realizat-o. Într-una dintre lucrările sale, *Recherche sur l'organisation du commerce maritime en méditerranée sur l'Empire Romain* este redată organizarea comercială în Imperiul Roman și categoriile profesionale care erau implicate în variate tranzacții comerciale. Istoricul scrie care era rolul primordial pe care îl avea negociatorul în Imperiul Roman. El era cel care intermedia între producător și cumpărător. *Negotiatores* erau acele persoane calificate pentru activitățile comerciale. În acest sens îi găsim menționați în inscripții cu *cives Romani qui negotiantur*. Negociatorii erau bogații veritabili ai Romei. Ei aparțineau clasei cavalerilor având interesul de a avea bune raporturi cu guvernatorii provinciilor și reciproc, iar ei îi ajutau și facilitau activitățile lor economice.

În cel de-al doilea capitol intitulat *Minimalismul în abordarea economiei antice* am pornit de la studiul doctrinei primitiviste și anume de la Adam Smith, continuând cu Max Weber.

Smith a fost cel care spunea că bogăția avea la bază toate tipurile de muncă, în special munca productivă. Munca, era și acționa ca o măsură a valorii unui produs. Însă, Smith – era diferit de economiștii din secolul al XIX-lea - D. Ricardo, K. Marx și alții – el a avut în vedere nu cantitatea muncii care a fost investită pentru obținerea unui produs, ci că acest bun putea fi cumpărat pentru un alt produs. Bani reprezentau doar o categorie de marfă, nu erau scopul principal al producției. Pentru istoricul Weber cetățeanul lumii antice nu căuta niciodată dezvoltarea unei întreprinderi. Sistemul de compatibilitate pe care îl foloseau anticii era primitiv, minimalist.

Istoricii minimaliști au văzut economia romană ca fiind un conglomerat de economii rurale primitive situate pe orbita habitatelor urbane pe care le-au furnizat prin transferul de mărfuri. Traficul de mărfuri se realiza numai regional și pe distanțe scurte. Am descris rolul istoricilor, Bucher și Polanyi care prin lucrările lor și-au adus aportul în conceptualizarea teoriei minimaliste.

The Ancient Economy este lucrarea în care Finley descrie sistemul economic al antichității clasice. Finley interpretează economia din 1000 î.Hr. până în 500 d.Hr. sociologic, în loc să folosească modele economice, așa cum a făcut Mihail Rostovtzev. Finley a încercat să demonstreze că economia antică era în mare parte un produs secundar al statutului. Cu alte cuvinte, sistemele economice nu erau interdependente, ci erau încorporate. Analiza sa a fost influențată de sociologi precum, Max Weber și Karl Polanyi.

Urmând exemplul lui Karl Polanyi, Finley a susținut că economia antică nu ar trebui analizată folosind conceptele științei economice moderne, deoarece omul antic nu avea noțiunea de economie ca parte separată a societății și pentru că acțiunile economice din antichitate nu erau determinate. în primul rând de preocupări economice.

Modelul lui Finley se bazează în parte pe teoriile antropologice substantiviste care ofereau mai multă atenție factorilor culturali și sociali. Factorii menționați acționau în viața economică a popoarelor primitive și de aici denumire de viziune minimalistă.

Istoricii primitiviști au apelat la variate surse antice pentru a-și susține teoria minimalistă. Pentru a prezenta rolul sclavilor în economia antică Finley uzitează în lucrările sale mărturia lui Theopompus. După informațiile lui Theopompus locuitorii din Chios au fost primii care au compărat sclavi în masă.

Preluându-l pe Aristotel, Finley scria: *distribuția hranei pe piață nu oferea niciun loc limitat al acestui mecanism* până la ce punct era falsă această informație care ne arată diferitele pasaje din Lisias și Demostene. Finley spunea: *o societate nu este organizată pentru a satisface propriile nevoi materiale prin mijloacele unui enorm conglomerat de schimburi interdependente* el ar fi fost imposibil de descoperit sau de formulat de legile comportamentului economic, fără de care conceptul de economie are puține șanse de a se dezvolta și nu ar fi nevoie de o analiză economică. Absența conglomeratului de piață interdependentă în antichitate explică pentru el lipsa unei gândiri autonome, reciproce prin absența ideii de economie în sensul modern fiind pentru autor o eroare a mării piețe unificate sau a schimburilor comerciale. M. I. Finley a arătat că proprietarii bogați care se angajează în datorii pentru a-și păstra statutul social, dar nu au nimic în comun cu lumea creditelor de fond.

Modelul primitivist al lui Finley este subcapitol care tratează viziunea minimalistă a acestui istoric. Primitivistul Finley vedea economia antică ca pe un conglomerat de economii sătești primitive. El considera că exista doar un comerț inter-regional care se derula cu o intensitate mică din cauza limitelor producției. Comerțul se afla în raport direct cu dezvoltarea tehnologică, în timp ce costurile de transport au rămas extrem de mari. Viziunea lui Finley, care depindea mai ales de sursele scrise și nu de dovezile arheologice, se baza pe imobilitatea lumii greco-romane în privința progresului tehnologic.

Pentru a reliefa modul în care economiile Greciei și Romei antice diferă de vremurile noastre Finley a examinat mai întâi modul în care, în antichitate le lipsea conceptul de economie. Acest concept era total diferit de modul în care ne referim la economia din vremurile noastre. Economia derivă dintr-un cuvânt grecesc, οικονομία și desemna persoana care conduce o gospodărie. Gospodăria era cea mai importantă unitate economică și aceasta nu a depășit stadiul de casă. Desigur, anticii au minat, au impozitat și au făcut comerț, dar ceea ce nu au făcut a fost să-și combine toate activitățile comerciale într-un subsistem general al societății. Nu aveau o piață uriașă în care mijloacele de producție și distribuție nu au răspuns forțelor comerciale, cum ar fi: costul forței de muncă, cererea și oferta, rutele comerciale

Finley s-a ocupat de rolurile și ordinele statutului. El susținea că deoarece anticii puneau atât de mult accent pe stat, care reglementa puternic ce activități comerciale erau acceptabile pentru cei din ordinele superioare, precum și pentru cele inferioare, economia lor a fost diferită de orice economie modernă în care toată lumea era liberă și capabilă să participe la orice întreprindere comercială legală.

Fondatorul curentului primitivist considera că în contextul istoriei universale, nu sclavia, ci munca liberă, munca salariată constituie unicitatea societății antice. Pentru

majoritatea miilor de ani de istorie umană și în cele mai multe părți ale lumii, puterea de muncă nu a fost o marfă care putea fi vândută și cumpărată în afară de persoana muncitorului.

În ultima parte a capitolului al II-lea am prezentat succint despre adepții modelului primitiv: Karl Marx, Max Weber, K. Polanyi, M.I. Finley, A. Bresson, Duncan Jones și alții. *K. Polanyi* a afirmat că *principalele forme de integrare în economia umană sunt, așa cum le găsim, reciprocitatea, redistribuirea și schimbul*. Aceste forme descriu diferite moduri de organizare a funcțiilor economice ale oricărei societăți. Reciprocitatea, așa cum sugerează termenul este un sistem în care oamenii urmăresc un echilibru aproximativ între bunurile și serviciile pe care le primesc și pe care le oferă altora. Obligațiile reciproce sunt determinate de obligațiile sociale și de tradiție și se schimbă doar lent. Redistribuirea este un sistem în care se colectează bunurile într-o mână și distribuie în virtutea obiceiurilor, legii sau deciziei centrale ad-hoc. Acest sistem este prezent în unități mici precum gospodăriile, unde este cunoscut drept gospodărie, precum și în impozitarea percepută de statele moderne.

Pryor un alt istoric minimalist a propus teste într-un studiu al economiilor primitive și țărănești care pot fi folosite pentru a diferenția formele de integrare ale lui Polanyi. Pryor a făcut distincția între ceea ce el numea, schimburi și transferuri. Schimburile sunt tranzacții echilibrate în care bunurile sau serviciile sunt schimbate cu alte produse sau servicii de valoare egală. Acesta este genul de comportament cel mai des observat pe piețe. Transferurile sunt tranzacții unidirecționale în care bunurile și serviciile sunt oferite fără returnare directă. Granturile, tributurile și impozitele sunt toate transferuri. Pryor a exclus *invizibilii* din această contabilitate, astfel încât taxele sunt considerate a fi mai degrabă transferuri decât un schimb de bunuri sau bani pentru a cumpăra ordine socială sau succes militar. Această excludere este necesară deoarece se poate creiona ipoteza, întotdeauna a unui câștig invizibil care face ca toate tranzacțiile să fie echilibrate. În acest caz, nu există nicio modalitate de a discrimina diferitele forme de comportament.

Un alt istoric adept al curentului minimalist este Allain Bresson. În lucrarea, *L'économie de la Grèce des cités: Les structures et la production* Bresson dorește să sublinieze care erau limitele transportului terestru. Prin urmare transportul se realiza ponderat pe distanțe scurte, care puteau atinge câțiva kilometri, aceasta era doar opinia primitiviștilor referitoare la transporturile terestre care se derulau pe spații restrânse și care nu era conformă cu realitățile lumii antice.

În cel de-al treilea capitol am prezentat rolul pe care l-a avut New Institutional Economics în noua cercetare istoriografică Trecerea de la piața de schimb la o economie de piață raportează un alt nivel de complexitate a discuției istoriografice. Această nouă tratare

istoriografică a economiei antice poartă astăzi numele de New Institutional Economics. Noua Economie Instituțională (NIE) reprezintă o perspectivă inovatoare a economiei prin care încearcă să extindă economia concentrându-se pe instituțiile - adică pe normele și regulile juridice și sociale pe care se bazează activității economice - și pe studii realizate dincolo economia neoclasică și economia instituțională. Spre deosebire de economia neoclasică, NIE ia în considerare și rolul culturii și al economiei politice clasice în dezvoltarea economică.

Numele *New Institutional Economics* a fost inventat de Oliver Williamson care a vrut să diferențieze subiectul costurilor de *old institutional economics*.

Rădăcinile New Institutional Economics se regăsesc la Ronald Coase, în cele două articole *The Nature of the Firm*, publicat în 1937 și *The Problem of Social Cost* apărut în 1960. În *The Nature of the Firm* Coase fixează conceptul de costuri de tranzacție pentru a exemplifica cum au apărut firmele, iar în *Problema costului social*, din 1960 definește corect drepturile de proprietate prin raportare la costurile de tranzacție. Coase vorbește despre economia definitivă pe care o intitulează *mainstream*. Sigur că *mainstream* și-a continuat drumul fără nicio schimbare semnificativă. Și continuă să facă asta. Atunci când vorbesc despre *mainstream* economic, mă refer la microeconomie spunea Coase.

Când costurile de tranzacție sunt suficient de mari, drepturile de proprietate inițiale vor avea un efect semnificativ. Din perspectiva eficienței economice drepturile de proprietate ar trebui astfel alocate încât să se ajungă la o acțiune economică eficientă. Costurile de tranzacție implică și o problemă legată de efectele pe care firmele le au asupra mediului în care își desfășoară activitatea.

Oliver Williamson fondator al New Institutional Economics descrie patru niveluri de analiză socială. Primul se referă la teoria socială, în special nivelul de încorporare și regulile informale. Al doilea se concentrează pe mediul instituțional și pe regulile formale. Utilizează economia drepturilor de proprietate și teoria politică pozitivă. Al treilea nivel se concentrează pe guvernare și interacțiunile populației din cadrul economiei costurilor de tranzacție, *the play of the game*. Williamson redă exemplul contractelor dintre grupuri pentru a le explica cât mai realist. În cele din urmă, al patrulea nivel de analiză este guvernat de economia neoclasică constând în alocarea resurselor și ocuparea forței de muncă. Noua Economie Instituțională se concentrează pe nivelurile doi și trei de analiză socială.

O nouă abordare asupra economiei antice a realizat-o Neville Morley care în *Trade în Classical Antiquity* definește clar anumite trăsături ale comerțului antic. Dacă a existat comerț, aceasta a fost rezultatul faptului că a existat o economie comercială ceea ce se aseamănă cu o tendință de modernizare. Morley își pune multe întrebări pe care le evocă cu titlul de comparație privind rolul pe care l-a avut comerțul internațional în lumea actuală. El se întreabă pertinent dacă este vorba de un răspuns pozitiv la problema subdezvoltării sau de un instrument de exploatare și imperialist. Sunt întrebări bune pe care noi le vedem esențiale și care ne fac să reflectăm. Morley crede că acest comerț antic se limitează înainte de toate la circuite inelare pe de o parte și pe de altă parte la produse de lux, precum lei din Africa pentru amfiteatrele din Roma, parfumurile din Arabia pentru frumoasele din Ostia, sigilii din Arezzo pentru marile mese din Pergam sau frumoasele sclave din Bithynia pentru serile calde din Trivoli. Analistul consideră că cea mare eroare comisă de cei mai mulți istorici economiști actuali este de a nu admite că a fost un mare comerț. Adevăratul comerț se rezuma la *les fairs and markets* așa cum bine analiza și L. De Ligt.

Un alt istoric care face parte din NIE este Annalisa Marzano. Ea a realizat un remarcabil studiu de caz intitulat *The Roman Villa in the Mediterranean Basin* în care scrie despre rolul social-economic al elitei aristocratice din Italia centrală. Vilele au fost semne ale organizării economice romane și semnificații ale prezenței culturale romane în ținuturile și coastele anexate și au devenit atât normale la finalul secolului al II-lea î.Hr. în centrul și sudul Italiei și puțin mai târziu în Peninsula de nord.

În aceeași pleiadă a NIE trebuie exemplificată și sinteza lui Pascal Arnaud despre *Les routes de la navigation antique*. Arnaud a definit pe harta Mediteranei antice drumurile cunoscute și practicate. În lucrarea sa a folosit toate sursele, arheologia subacvatică cu cunoștințele astronomice, povestiri ale călătorilor. La acestea adaugă și cartografierea listei de drumuri care erau întrerupte de legături stabile. Arnaud analizează informațiile și constată că Marea Mediterană a adus multe beneficii și nu a separat popoarele riverane, demonstrând dinamica fluxurilor comerciale. Prezintă navigația pe fluviile și cursurile lungi de apă care a fost segmentată de spațiu, rareori era directă și fragmentată în timp. A prezentat vânturile și curenții de apă alături de schimbările sezoniere care nu dominau cu propulsoarele clasice, propulsoare care le permiteau să meargă și să se întoarcă imediat.

Considerarea societăților antice se poate îmbogăți prin utilizarea Noii Economii Instituționale. NIE este un corp de gândire novator care provine dintr-o recunoaștere tardivă a

economiștilor că instituțiile au afectat activitatea economică și că sunt la rândul lor afectate de presiunile economice. Analizele realizate sunt construite pe anumite principii, dar și criterii metodologice. Istoricii NIE lucrează într-un cadru neoclasic modificat. Ei au luat în calcul atât problemele de eficiență, de distribuție. Studiile lor se deosebesc de economia instituțională tradițională, veche sau originală, criticată acum în raport cu economia neoclasică, principală. Istoriografii NIE abordează economia antică din prisma realizărilor din toate domeniile vieții agricole, economice și comerciale. Ei au văzut aceste dezvoltări ca fiind un boom economic. Ei au sugerat că economia romană nu era substanțial diferită de economiile agrare mai recente. Cu alte cuvinte ei sunt adepții modernismului economic antic, combătând astfel primitivismul ca teorie, ceea ce duce la eșecul modelului minimalist.

Testarea modelelor modernist și primitivist în arealul Dunării de Jos și al Marii Neagre reprezintă pentru noi o provocare pentru că este mult mai decât dificil a realiza o prezentare clară și concretă a evoluției economiei antice și a comerțului în acest areal într-o epocă mult uitată de timp și oameni, dar și într-o perioadă din care s-au păstrat puține informații. Nu există studii temeinice ample referitoare la viața economică și modul în care aceasta se poate încadra curentelor menționate mai sus.

Am început studiul capitolului al IV-lea cu prezentarea scrierilor autorilor antici care ne relevă viața economică din arealul menționat. De exemplu, Strabo califică comerțul înfloritor al Histriei cu termenul de *pulcherrima*. Evoluția economică a cetăților grecești din vestul Pontului Euxin este realist redată de numeroase inscripții, documente și date.

Prin inscripțiile pe care le-am exemplificat am redat importanța cetăților port din vestul Mării Negre, dar și a altor centre comerciale angrenate în viața economică a zonei studiate. Importanța cetății Tomis în cadrul comerțului interprovincial din partea de vest este foarte bine cunoscută și atestată de numeroasele inscripții și documente, asociații etc. Aici nu mai puțin de trei asociații de navigatori, o parte erau străini, iar o altă parte erau locali și o ultimă parte veneau din Alexandria.

Rutele comerciale. Provincia Moesia Inferior dispunea de o poziție geo-politică privilegiată – cursul inferior al Dunării, ieșirea la Marea Neagră, situarea la granița Imperiului, constituind totodată calea de legătură absolut obligatorie între provinciile orientale și regiunile de la Marea Baltică – nu putea să nu beneficieze de eforturile constructive, civilizatoare ale romanilor, nu avea cum să rămână în afara intereselor comerciale ale acelor vremuri.

Amforele- credem că o mică parte din dezvoltarea economică a regiunii cercetate de noi se poate reflecta în circulația amforelor și în descoperirile arheologice realizate de-a lungul timpului în cetățile din vestul Pontului Euxin și de la Dunărea de Jos. Cel mai bine reprezentat material a fost ceramica. În cadrul săpăturilor arheologice ceramica deține un rol primordial pentru aflarea unor trăsături esențiale ale vieții economice și culturale din spațiul dobrogean din perioada antică. Varietatea tipologică a ceramicii a fost structurată cronologic și funcțional și a impus încă de timpuriu realizarea unor clasificări cât mai nuanțate și astăzi prin aflarea și identificarea unor noi categorii de vase ceramice. Dintre acestea, amforele au un loc de fruntaș în siturile arheologice datorită numărului lor mare. Ele erau folosite ca vase pentru transport și depozitare. Amforele redau o gamă diversă de caracteristici determinate atât de locul de fabricație cât și de utilitatea lor.

Fabricate pentru a „ambala” produse lichide, dar și solide precum fructe și legume uscate care urmau a fi transportate la mare distanță, amforele ne oferă date extrem de utile în ceea ce privește relațiile între anumite zone ale Imperiului, în diferite timpuri, drumurile comerciale, producția de mărfuri și distribuția lor. Erau principalul instrument de transport al unor produse necesare traiului și aflate la mare căutare, reprezintă un important indicator al cunoașterii vieții economice și comerciale din zonă.

Ceramica de masă și mai ales ceramica de tipul *terra sigillata*, la care se adaugă pahare de sticlă de diferite forme și mărimi, ne vorbesc neîndoiește despre arealul unde s-au fabricat, despre similitudinile cu alte produse, despre adaptarea lor și producerea pe scară largă a acestor modele în atelierele locale din spațiul Dunării de Jos și de la vestul Pontului Euxin. Circulația vaselor, a amforelor, a monedelor, cât și stabilirea negustorilor în zona studiată de noi este mai mult decât grăitoare, certificând existența unui comerț cu diferite zone ale lumii antice.

Economia romană în viziunea lui Alexandru Suceveanu. În acest subcapitol am realizat o prezentare exhaustivă a modului în care s-au abordat anumite aspecte privind economia romană în zona Dobrogei de către istoricul și arheologul dr. Alexandru Suceveanu.

Scopul cu care Alexandru Suceveanu îmbină minuțios informațiile pe care le posedă este unul apropiat de adevărul istoric că în această zonă, ca și în altele din Imperiul roman, unde se derula o intensă activitate agricolă și meșteșugărească, activitate din care rezulta un excedent de produse. Gama variată de produse obținută de autohtoni era destinată schimburilor comerciale. Toate acestea sunt o dovadă clară a ființării colegiului Taureaștilor care ne relevă ocupația histrienilor, în acest sens este o dedicație în cinstea lui Poseidon Helikonios.

Documentele reflectă în plan ancestral și religios preocupări ale vechilor milesieni pentru activitatea pe mare. Monedele locale cu imaginea vulturului cu delfinul în gheare reprezentau emblema cetății care-și trăgea principalul avut din activitatea piscicolă așa cum par să o ateste și câteva sculpturi.

Adept al teoriei moderniste Al. Suceveanu sesizează progresul la orice activitate desfășurată în zonă pornind de la așezările rurale până la cetatea Tomis. Depozitele descoperite de-a lungul timpului constând în inscripții epigrafice, unelte agricole, amfore, monede etc. sunt mărturii certe ale modernismului economiei antice existent la Dunărea de Jos, dar și în alte zone îndepărtate din Imperiu Roman. Toate au fost exemplificate de Suceveanu pentru a se reliefa modernitatea perioadei romane din arealul dobrogean și nu numai.

Pe parcursul acestui subcapitol am încercat să prezentăm informații care credem noi sunt insuficiente, dar ne-am putut contura o imagine amplă asupra vieții comerciale din zona Dobrogei. Se poate afirma cu certitudine că a existat o viață rurală care se integra armonios în tumultul vieții urbane și care a creat o prosperitate economică, determinându-i pe locuitori să participe activ la schimburile comerciale generate de bogăția acestor locuri. Credem că teoriile moderniste ale specialiștilor istoriografi privitoare la economia antică sunt bine întemeiate, iar în ele se regăsesc realități și particularități ale activului comerț roman din zona Dunării de Jos și din vestul Pontului Euxin.

Activitatea științifică a lui Nicolae-Octavian Bounegru a fost prezentată în ultimul subcapitol. Nicolae-Octavian Bounegru este noul reprezentant al Școlii Istoriografice românești. S-a născut în 1956, la Ploiești și a murit în 2019, la Iași. A fost profesor de istorie antică și arheologie clasică la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași. A fost titular al cursurilor de Istorie antică, Epigrafie greacă, Toponimie și Topografie antică. Putem spune că a fost specialist în domeniile Istorie economică și socială a Imperiului Roman, ceramologie elenistică și romană, arheologie provincială romană și arheologie paleocreștină.

În lucrarea *Studies on the Pontic and Aegean Economy* O. Bounegru relatează despre caracterul extraordinar al Nicomediei care a fost o importantă rută comercială. În contextul vieții economice a Imperiului Roman, Nicomedia a deținut un rol determinant în cadrul traficului de mărfuri a Protipendidei. Comerțul cetății era orientat spre lumea pontică și egeeană, cât și spre Mediterana Orientală și Mediterana Occidentală. Importanța Nicomediei în comerțul mediteranean și nu numai se regăsește în Edictul lui Dioclețian de unde aflăm că

centrul oraşului era punctul de plecare sau de sosire al căilor comerciale din Alexandria la Roma, Ephese, Thessalonique, Salone și Marea Neagră, Trapezunt, Sinope și Tomis.

Istoricul și arheologul Bounegru concluzionează astfel: spațiul vest-pontic făcea parte din cadrul marelui trafic maritim al lumii greco-romane. În aceeași idee a intensității schimbului de mărfuri, autorul prezintă rolul primordial pe care l-au avut navele comerciale de mari dimensiuni, alături de ambarcațiunile auxiliare de diferite categorii. Aceste nave au avut un important rol în comerțul interprovincial în cadrul căruia porturi precum Histria, Tomis, Callatis, Odessos reprezentau principalele centre și noduri comerciale din zonă. Ele erau puncte de difuzare a produselor vehiculate către interiorul provinciilor Moesia și Thracia.

O inscripție elocventă în ceea ce privește comerțul dintre regiunile dacice, respectiv nord-dunărene și Grecia, ne este redată de documentul epigrafic descoperit în Mytilene. Din această inscripție rezultă că un comerciant pe nume P. Aelius Alexander a ridicat un altar în onoarea lui Theos Hypistos precizându-se calitatea de Βουλευτης Δακίας κολωνιας Σαρμιζεγεθουσης. Motivul prezenței poate fi însuși sejurul pe care Alexander l-a avut în Mytilene. Nu putem ști dacă el s-a implicat în relațiile comerciale pentru că termenul de *εμπορος* nu este expres menționat. Cu siguranță, putem să înțelegem calitatea pe care acest comerciant a avut-o în Insula Lesbos și de aici rezultă relațiile comerciale pe care le-au avut negustorii din zona pontică cu spații îndepărtate ale Marii Egee.

Scriind despre viziunea modernistă și despre evoluția economiei antice, deducem că aceasta din urmă nu se deosebește cu nimic de economia epocii moderne. Stadiul de dezvoltare economic și social existent în timpul Imperiului Roman, în spațiul Dunării de Jos și al vestului Pontului Euxin atinsese un nivel destul de ridicat. Bancherii, băncile, creditele bancare asociațiile profesionale și activitățile comerciale erau des întâlnite pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Acestea erau concepțiile pe care le-au susținut istoriografii moderniști în lucrările lor au fost prezente și în lucrările lui Nicolae Octavian Bounegru. Opera sa este o dovadă elocventă a faptului că istoricul vedea progresul economic în fiecare relicvă descoperită și document cercetat, motivând astfel progresul societății în antichitate.

Concluzii. În lucrare de doctorat *Testarea modelor economiei antice la Dunărea de Jos în perioada secolelor I-III* am realizat o analiză a stadiilor de dezvoltare a economiei antice în spațiul Dunării de Jos și din vestul Pontului Euxin. La aceste subiecte istorice am adăugat comparațiile aferente cu alte zone și teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate. Se știe că cercetările istoriografice specifice domeniului economiei antice au dus la divizarea ei în două

curente modernist și respectiv primitivist. Divizarea economiei antice a fost privită în funcție de progresul sau regresul pe care l-a realizat. Astfel, s-au creat premisele unor ample dispute istoriografice care s-au desfășurat în secolul al XX-lea. Istoriografii și cercetătorii au analizat economia antică din prisma evoluției, dar și a transformărilor ei din epoca veche.

Am optat pentru această temă, deoarece mi-am dorit să cercetez un subiect care prezintă originalitate în cercetarea istorico-științifică. Am realizat o analiză riguroasă a informațiilor primare care s-au raportat la contribuțiile anterioare efectuate pe problematica economiei antice, explorată de la sfârșitul veacului trecut și până astăzi.

Am pornit de la concepțiile enunțate de cei doi istorici Rostovtzev și Finley care au dus la crearea a două curente istoriografice și care au generat dispute în acest sens.

Am prezentat evoluția stadiului economiei antice pornind de la viziunile celor doi mari istorici, Rostovtzev și Finley. Am continuat cu doctrinele celor două modele istoriografice. Sursele uzitate de istoricii moderniști și primitiviști au fost detaliate în primele două capitole. Am relatat de la ce surse antice au pornit în cercetarea lor istoricii moderniști pentru a reda cât mai corect realitatea economică a lumii antice. Primitiviștii au folosit sursele antice în documentarea lor, dar nu le-au îmbinat cu documentele arheologice.

De astfel, am încercat să fac o prezentare sumară a terminologiei de specialitate privitoare la viața economică. În această analiză am pornit de la termenul propriu-zis *emporos*, *oikos*, *mercatores* etc și am încercat să relievez cu ce se ocupau acei comercianți care își derulau activitățile economice în diferite zone, dar și la gurile Dunării. Inscripțiile care ne vorbesc despre aceste activități economice. Activitățile economice sunt variate, ne reflectă intensitatea și amploarea comerțului derulat din zonele Pontului Euxin până la îndepărtata Mare Mediterană.

Diversitatea activităților economice și amploarea comerțului sunt dificile de descris, însă am încercat pe cât posibil să prezentăm informații prețioase în subcapitolul *Viziunea lui Mihail Ivanovich Rostovtzev*. Credem că economia în antichitate a cunoscut o evoluție fulminantă și s-a reflectat în dezvoltarea agriculturii, în tranzacțiile comerciale realizate, în cererea permanentă de produse pentru diferite piețe de schimb, în circulația monetară, dar și în felurite activități specifice domeniului cercetat.

Nu toți istoricii care s-au implicat în cercetarea economiei antice au avut o viziune modernistă. Alții nu au sesizat modernismul economiei antice și nu au catalogat activitățile

acestui domeniu ca fiind capitaliste. Ei au fost denumiți generic cu termenul de minimaliști. De asemenea, au văzut economia romană ca pe un conglomerat de activități rurale primitive, situate la orbita habitatelor urbane pe care implicit le-au furnizat prin transferul de mărfuri.

La acestea s-au adăugat lucrările cercetătorilor români privind evoluția economică din zona Dunării de Jos și vestul Pontului Euxin. Studiile realizate de istoricii romani, Al. Suceveanu și N.O. Bounegru detaliază acest aspect, dar până astăzi nu s-a realizat un studiu comparativ privitor la testarea modelelor economiei antice în arealul Dunării de Jos și al vestului Mării Negre.

Adept al teoriei moderniste, Alexandru Suceveanu sesizează progresul în fiecare activitate economică desfășurată în zonă. Analizează progresul economic pornind de la așezările rurale aflate în arealul Dunării de Jos până la orașele-port de pe malul vestic al Pontului Euxin. Putem afirma despre depozitele descoperite de-a lungul timpului de Suceveanu și O. Bounegru că sunt mărturii certe ale progresului agricol și comercial din zonă. Uneltele agricole, amforele, monedele, inscripțiile epigrafice sunt semne clare ale modernismului economiei antice la Dunărea de Jos, dar și din alte zone îndepărtate din Imperiu Roman, în perioada secolelor I-III.

Tema cercetării noastre *Testarea modelelor modernist și primitivist în spațiul Dunării de Jos și Marea Neagră* a reprezentat pentru noi o provocare și o încercare de a surprinde realist informații care redau evoluția economiei și a comerțului în zona menționată. Din analiza pe care am realizat-o, se poate confirma rolul primordial pe care l-au avut centrele comerciale din Moesia Inferior care se îndreptau spre lumea greco-orientală, dar și cetățile de pe litoralul pontic. Prezența diferitelor categorii de produse descoperite de-a lungul timpului, din perioada secolelor I-III p. Chr., ne dovedește faptul că arealul menționat a ființat o piață de desfacere care a antrenat comerțul cu diferite zone. În acest teritoriu s-au derulat ample activități agricole, economice și comerciale care se încadrează curentului modernist.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE LITERARE

- Apicius, *De re coquinaria*, edidit Mary Ella Milham, Teubner, Leipzig, 1969.
- Apuleius, *Apologia*, Cambridge University Press, Cambridge, vol. 25, no. 3, may, 1911.
- Arrian, *Anabasis Alexandri*, I-IV, The Loeb Classical Library, translation edition Iliff Robson, B.D., William Heineman LTD, London, vol. I, 1929.
- Arrian, *Anabasis of Alexander*, 1-4, translated by P.A. Brunt, Loeb Classical Library, 1976.
- Arrianus, *Periplus Maris Euxini*, translated by William Falconer, Oxford, 1805.
- Aristotel, *Historire des animaux*, VIII, Collection des Universités de France, traduit par Pierre Louis, Société D'édition Les Belles Letres, Paris, 1969.
- Ammien Marcellinus, *Histoire*, tome III, livres XX- XXII, Collection des Universités de France, traduit, Jacques Fontaine, Société D'édition Les Belles Letres, Paris, 1996.
- Ammianus Marcellinus, *De bello Gothico*, în *Izvoare ale Istoriei Românilor. Fontes Historiae Daco-Romanae XIII*, vol. 01-15, edidit G. Popa Lisseau, București, 1934-1939.
- Cicero, *De officiis*, I, Cambridge, with an English translation of Walter Mille, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, 1913.
- Claudius Aelianus, *De natura animalium*, traducere, M. Garcia Valdes, L.A. Rodriguez- Noriega Guillén, Berolini et novi eboraci de Gruyter, University of Oviedo, Spain, Gruyter, 2009.
- Dio Cassius, *Istoria romană*, vol. I, traducere A. Piatkowski, Editura Stiințifică, București, 1973.
- Dio Crysostom, *Orationes*, XXXVII, translated by J.W. Cohoon, H. Lamar Crosby, The Loeb Classical Library, 1940.
- Filostrat, *Viața lui Apollonios din Tyana*, traducere realizată de Marius Alexianu, prezentare și note efectuate de Adelina Piatkowski, Iași, 1977.
- Gaius, *Gai Institvtiones Or Institutes Of Roman Law by Gaius*, with a translation and commentary Edward Poste, Edition Poste, 4th edition, at The Clarendon Press Oxford, 1904.
- Herodot, *Istoriei*, vol.I, II. Traducere, notițe istorice și note de F. Vanț-Ștef (cărțile V, VI, IX) și A. Piatkowski (cărțile VII, VIII), București, 1964.

- Iornades, *Romana et Getica*, in dem Monumenta Germaniae Historica, edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, Theodor Mommsen, Apud Veindmannos MDCCCLXXXII, Berlin, 1882.
- Itinerarium antonini, în *Itineraria romana*, I. Lepzig. edidit Otto Cuntz, conspectum librorum recentiorum adiecit Gerhard Wirth. Ed. Stereotypa editionis primae, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, 1929.
- Juvenal, *Satires*, Translated by A. S. Kline, text disponibil pe site-ul https://web.ics.purdue.edu/~rauhn/Hist_416/hist420/JuvenalSatirespdf.pdf, 2011.
- Lucian din Samosata, *De Dea Syria*, in translation Strong, A. Herbert, The Syrian Goddess, Constable & Company LTD, London, 1913.
- *Notitia dignitatum : accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, Berlin, 1876.
- Ovidiu, *Tristes*, III, Collection des Universités de France, traduit par Jaques André, Société D'édition Les Belles Letres, Paris, 1968.
- Ovidiu, *Epistulae ex Ponto*, traducere în limba română de Teodor Naum, Ediție bilingvă îngrijită de Livia Buzoianu, Ex Ponto, Constanța, 2019.
- Petronius, *Satires*, Classical Philology, volumul 72, nr. 1, published by The University of Chicago Press, Chicago, 1977.
- Plinius cel Bătrân, *Natural History*, XXXVII.11, translated by H. Rackham, William Heineman, LTD The Loeb Classical Library, LTD, London, 1963.
- Plinius, *Epistolae*, VI, VII, the edition by R.A.B.Mynors in the Bibliotheca Augustana, Clarendon Press, Oxford, 1963.
- Plutarh, *Moralia*, în fifteen volumes, III, Havard University Press, London, 1931.
- Polybius, *Histoires*, livre IV, Collection des Universités de France, traduit par Jules de Foucault, Société D'édition Les Belles Letres, Paris, 1972.
- Procopius Caesariensis, *De aedificiis*, IV, 11, in *Opera omnia*, edited by Jakobus Haury, in Aedibus B. G. Teubner, Lepzig, 1905-1913.
- Ptolemaei, *Geographia*, edition C. Müller, C. T. Fischer, Paris 1883-1901.
- Seneca, *Ad Lucilium Epistulae morales*, 3 volumes, with an english translation by Richard M. Gummere, ph.d. of haverford college, London, 1925.
- Strabo, *Geography*, Volume VII, Books 15-16, translated by Horace Leonard Jones, Loeb Classical Library , MA Harvard University Press, Cambridge, 1930.

- Tacitus, *Histories*, books 1-3, translated by Clifford H. Moore, Loeb Classical Library, Havard, 1925.
- Tertullian, *De cultum feminarum* text disponibil pe site-ul: <https://www.tertullian.org/anf/anf04/anf04-06.htm>,
- Ulpianus, *The Enactments Of Justinian, The Digest Or Pandects*, Book XLVIII , *The Civil Law*, XI by S. P. Scott, Cincinnati, 1932.
- Vitruvius, *De Architectura*. V, 12,1, By F. Krohn. Lipsiae. B.G. Teubner, Leipzig, 1912.

II. CORPORA DE INSCRIPTIİ

- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinar*, Berlin, 1863.
- CGL- *Corpus Glossarium Latinarum*, ed. G. Goetz, Leipzig- Berlin, 1888-1923.
- IG – *Inscriptiones Graecae*, Berlin, 1903.
- IG - *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, Berlin, 1913 -1940.
- IG - Aegean Islands includes Crete: Lesbos, Nesos and Tenedos, XII, 2 134.
- IGB I – *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, I. Inscriptiones orae Ponti Euxini*, ed. G. Mihailov, Sofia, 1966.
- IGB II – Mihailov, G. 1958, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. II. Inscriptiones inter Danubium et Haemus repertae*, ed. G. Mihailov, Sofia, 1966.
- ISM I – *Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine, Histria și împrejurimile*, ed. D.M. Pippidi, București, 1983.
- ISM II – *Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine, II. Tomis și teritoriul său*, ed. Stoian, București. 1980.
- ISM III - *Inscriptiones Scythiae Minoris III, Callatis et vicinia*, ed. A. Avram, Paris, 1999.
- ISM V - *Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine, Capidava-Troesmis-Noviodunum*, ed. E. Doruțiu-Boilă, București, 1980.
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923-1954.

III. DICȚIONARE

Oxford Classical Dictionary, 4th Edition

IV. LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE

- Andreau, J., (1988), *Introduction à M.I. Rostovtzev, Histoire économique et sociale de L'Empire romain*, Paris.
- Andreau, J. (1989), *Introduction à M.I. Rostovtzev, Histoire économique et sociale de monde hellénistique*, Paris.
- Andreau, J., (2002), *Twenty Years after Moses Finley's The Ancient Economy*, în Scheidel, W. Von Reden, S. (éds.), *The Ancient Economy*, Edinburgh.
- Andreau, J., Chankowski, V., (2007), *Vocabulaire et expression de l'économie dans le monde antique*, Ausonius Editions, Bordeaux.
- Andreau, J., (2010), *L'économie du monde romain*, Edité par Ellipses, Paris.
- Arms, J. (1981), *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*, University of Chicago Press, Harvard
- Bounegru, N.O., (1986. A), *Über die Cives Romani consistentes von Scythia Minor*, Münstersche Beiträge zu antiken Handelsgeschichte 5, 1, p. 59-73.
- Bounegru, N.O., (1986. B), *Contribuții privind portul cetății Callatis în antichitate*, în Pontica 19, Muzeul de Istorie Naturală și Arheologie, Constanța, p. 267-272.
- Bounegru, N.O., (2008), *Comerț și navigatori la Pontul Stîng și Dunărea de Jos*, Muzeul de Arheologie „Callatis” - Mangalia, Demiurg, Iași.
- Bounegru, N.O., (2009), *Studies on the Pontic and Aegean Economy*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
- Bounegru, N.O., (2013), *Mercator, Studie zur antiken wirtschaft im Ponttosgebiet und in dr Agais*, Parthenon Verlag, Kaiserslautern und Mehlingen, 2013.
- Coase, R., (1998), *The American Economic Review*, Vol. 88, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association, May, p. 72-74.
- De Ligt, L. (2002), *Tax Transfers in the Roman Empire*. in: De Blois, L., Rich, J., éds. *The Transformation of Economic Life under the Roman Empire*, Amsterdam, p. 48-67.
- Duncan-Jones, R., (1974), *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Duncan-Jones, R., (1990), *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Finley, I.M., (1959), *Historia VIII*, repris dans *Economy and Society in Ancient Greece*, *Historia VIII*, p. 97-115.
- Finley, I. M., (1965A), *Technical Innovation and Economic Progress in the Ancient World*, *Economic History Review* 18, issue 1. p. 29-45.
- Finley, I.M., (1965B), *Classical Greece*, in *Second International Conference of Economic History: Aix, 1962, Paris*.
- Finley, I.M., (1973), *The Ancient Economy*, Chatto and Windus, London- Berkeley.
- Finley, M.I., *Aristotle and Economic Analysis*, in: Finley, M.I. (ed.) *Studies in Ancient Society*, Routledge and Kegan Paul, London/ Boston 1974.
- Finley, I.M., (1976), *Economy and Society in Ancient Greece*, London-Toronto.
- Marzano, A., Métraux, G., (2018), *In the Mediterranean Basin Late Republic to Late Antiquity*, Cambridge.
- Morris, I., Saller, R., Scheidel, W., (2007), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge, 1-12.
- Rougé, J., (1966), *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous L'Empire romain*, S. E. V. P. E. N. 13, Rue du Four, Paris, Paris.
- Rougé, J., (1975), *La marine dans l'antiquité*, publié en Presses Universitaire de France, Paris.
- Rougé, J., (1987), *Navires et commerces de la méditerranée antique*, Cahiers d'histoire, tome XXXIII, Lyon.
- Suceveanu, Al., (1980), *Piese de sculptură și arhitectură din așezarea rurală de epocă romană de la Fântânele (jud. Constanța)*, *SCIIVA* 31, 4, p. 559-584.
- Suceveanu, Al., (1982 A), *Histria VI. Les thermes romains*, București - Paris, p. 94-120.
- Suceveanu, Al., (1982 B), *Objets en verre et pierres semi-précieuses*, p. 120-123.
- Suceveanu, Al., (1998), *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale din Dobrogea romană*, Bucuresti.
- Suceveanu, Al., Barnea, Al., (1991), *La Dobroudja romaine*, Editura Enciclopedică, Bucarest.
- Suceveanu, Al., (2000), *Histria X. La céramique romaine des Ier-IIIe siècles ap. J.-C.*, Editura CIMEC, București.
- Suceveanu, Al., (2010), *Opuscula Scythica*, Editura Academiei Române, București.

- Tchernia, A., (2011), *Les romains et le commerce*, Publication du Centre Jean Bérard, Naples.
- Temin, P., (2001), *A Market Economy in the Early Roman Empire*, JRS 91, p.169-181.
- Temin, P., (2013), *The roman market economy*, Princeton University Press, Oxford.

V. MONOGRAFII

- Andraeu, J., (1987), *La vie financière dans le monde roumain. Les métiers des manieurs d'argent IVe siècle av J.C.- III éme siècle ap. J.C.*, École française de Rome Palais Farnese, Roma.
- Ligt, L., (1993), *Fairs and Markets in the Roman Empire*, Fairs and Markets in the Roman Empire: Economic and Social Aspects of Periodic Trade in a Pre-Industrial Society: 11 (Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology), Brill Academic Publishers, Amsterdam.

VI. SURSE WEB

- <https://oxfordre.com/classics>.
- <https://econpapers.repec.org/bookchap/cupcbooks/9780521876605.htm> .
- https://www.persee.fr/doc/mcarh_1220-5222_2014_num_10_1_965.
- <https://www.jstor.org/stable/40750690>
- <https://revistapontica.wordpress.com/revista/nr-45-2012>.
- <https://ro.waykun.com/articles/michael-ivanovich-rostovtzeff-arheologul-american>;
- <https://www.britannica.com/biography/Adam-Smith>.
- <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8692-finley-moses-isaac>.
- <https://www.britannica.com/biography/Max-Weber-German-sociologist>
- <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8692-finley-moses-isaac>.
- <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/bucher-karl>.
- <https://delong.typepad.com/files/ancient-economy.pdf>.

